

Gijs Dreijer

Inleiding

In de eerste helft van de achttiende eeuw ontstond een aantal geötrooieerde handelscompagnieën die trachtten te concurreren met de oudere, bestaande handelscompagnieën uit Engeland, Frankrijk en de Republiek. Deze compagnieën, zoals de Zweedse Oost-Indische Compagnie (SOIC) en de Generale Indische Compagnie (GIC), beter bekend als de Oostendse Compagnie, zijn door historici behandeld als bijna exacte kopieën van de Nederlandse Oost-Indische Compagnie (VOC) en de Engelse East India Company (EIC), zowel qua vorm als doel. In recent werk hebben zowel Christiaan Nierstrasz als Andrew MacKillop de GIC (1722-1727), en in haar kielzog de SOIC, echter betiteld als een doelbewust antwoord op de gevestigde handelscompagnieën alsmede als een aanpassing daarop.¹ Dit is een welkome historiografische ontwikkeling, aangezien de GIC van meet af zich ten doel stelde om geen “Compagnie-Staat” te worden², maar door middel van een kleine, effectieve organisatie en een strategie van bulkgoederen en lage prijzen poogde om de monopolies van de gevestigde compagnieën te bestrijden. Dit artikel onderzoekt de casus van de oprichting van de GIC aan de hand van de conceptualisering van Nierstrasz en MacKillop, om zo een beter beeld te kunnen vormen van de manier waarop de gevestigde handelscompagnieën concurrentie kregen in de achttiende eeuw.

De oprichting van de GIC was absoluut geen vanzelfsprekendheid. Er was enorme diplomatieke druk vanuit zowel de Republiek als vanuit Engeland om af te zien van oprichting, en in Wenen, het regeringscentrum van het Oostenrijkse imperium, waarvan de Zuidelijke Nederlanden sedert de Vrede van Utrecht (1713) deel uitmaakten, bekeken de machtshebbers de lobby om de Compagnie op te zetten dan ook met argwaan.³ Keizer Karel VI had immers reeds na afloop van de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) een (noodgedwongen) bondgenootschap gesloten met Engeland en de Republiek tegen eventuele agressie van Franse zijde. Vanuit Wenen was er, na het verlies van de Spaanse kroon in 1713 aan Philip van Anjou, dan ook weinig enthousiasme om de bondgenoten te schofferen en een oorlog te riskeren, laat staan om daar ook nog financieel voor op te moeten draaien.

Vanuit bedrijfsperspectief beredeneerd was er weinig aanleiding om over te gaan tot de oprichting van een Compagnie. De winsten uit de Chinese theehandel waren torenhoog en het oprichten van een Compagnie zou dan ook voornamelijk bureaucratisch ongemak met zich

¹ Christiaan Nierstrasz, ‘The Popularisation of Tea: East India Companies, Private Trade, Smugglers and the Consumption of Tea in Western Europe, 1700-1760’, in: Maxine Berg, Felicia Gottmann, Hannah Hodacs & Nierstrasz, eds., *Goods from the East: 1600-1800: Trading Eurasia* (Basingstoke 2015) 263-276, aldaar 266-269; Andrew MacKillop, ‘Accessing Empire: Scotland, Europe, Britain, and the Asia Trade, 1695-c.1750’, *Itinerario*, 29:3 (2005) 7-30, aldaar 15-19.

² Philip Stern, *The Company-State: Corporate Sovereignty and the Early Modern Foundation of the British Empire in India* (New York 2011); Arthur Wetsteijn, ‘The VOC as a Company-State: Debating Seventeenth-Century Dutch Colonial Expansion’, *Itinerario*, 38:1 (2014) 13-34.

³ Klaas van Gelder, *Regime Change at a Distance: Austria and the Southern Netherlands following the War of Spanish Succession (1716-1725)* (Leuven 2016).

meebrengen, zonder dat daar een duidelijk voordeel tegenover stond. De theehandel werd voornamelijk georganiseerd door Zuid-Nederlandse handelaren, en vanuit hen was er een sterke afkeer tegen het idee van een Compagnie. Slechts enkele buitenlandse handelaren die zich na 1713 in Oostende hadden gevestigd en vanuit daar hun privéhandel poogden op te zetten, pleitten reeds vanaf 1714 voor de oprichting van een Compagnie.⁴

Omdat historici de GIC hebben beschouwd als een handelscompagnie in de traditie van de VOC en de EIC, is in de literatuur het vraagstuk welke belangen de oprichting van de Compagnie diende, en welke consequenties dat had voor de organisatie van de GIC en achttiende-eeuwse handel, zelden gesteld. In deze bijdrage beoog ik deze lacune te vullen, door de onderhandelingen over de oprichting van de GIC nauwgezet te beschrijven en te analyseren op basis van bronnenmateriaal uit het Compagnie-archief in Antwerpen, evenals regeringsbronnen uit zowel het Brusselse Rijksarchief als het Oostenrijkse staatsarchief in Wenen. Zo is in dat laatste archief onder andere de correspondentie van de Habsburgse landvoogd Eugène de Savoie met alle Oostendse handelaren te vinden. Ik zal beargumenteren dat een complexe samenloop van vier omstandigheden het mogelijk maakten om de GIC op te richten: ten eerste was er het uitblijven van militaire maatregelen door de Engelsen en de Nederlanders⁵; ten tweede dacht de Habsburgse keizer Karel VI zijn autoriteit in de Zuidelijke Nederlanden te kunnen versterken door het toekennen van het octrooi⁶; ten derde werd de toenemende binnenlandse concurrentie op de vaart naar China uitgeschakeld door het oprichten van de GIC⁷; en ten vierde sloten de buitenlandse investeerders een verbond met een aantal lokale kooplieden, om zo vanuit de Compagnie handel te kunnen drijven met Bengalen en aan de Guineekust.⁸

2

De politieke achtergrond

De Zuidelijke Nederlanden, een regio van groot strategisch belang in achttiende-eeuws Europa, kwamen prominent naar voren in de vredesonderhandelingen te Utrecht (1713). Voor Engeland en de Republiek was het gebied een belangrijke bufferzone tegen eventuele Franse agressie. Frankrijk zou echter nooit akkoord gaan met samenvoeging met de Republiek, en dus moest een oplossing worden gezocht, aangezien het gebied ook niet Spaans kon blijven: nu Louis XIV's kleinzoon Philip van Anjou op de Spaanse troon zat, zou dat betekenen dat de regio van Spanje tot hedendaags België tot één bondgenootschap behoorde. Dat was uiteraard onacceptabel voor de Republiek en Engeland. Als compromis werden de Zuidelijke Nederlanden ongevraagd toebedeeld aan de Oostenrijkse keizer Karel VI. In het Verdrag van Rastatt (1714) en het derde Barrièretraktaat (1715) werden deze afspraken bevestigd, en zelfs uitgebreid. Zo werd Karel VI gedwongen om de Staten-Generaal te betrekken bij de

⁴ Karel Degryse & Jan Parmentier, 'Agiotage en verkoop "op tijd"'. De spekulatieve achttiende eeuw', in: Geert De Clercq, ed., *Ter Beurze. Geschiedenis van de aandelenhandel in België 1300-1990* (Brugge/Antwerpen 1992) 112-134, aldaar 117-121.

⁵ Frederik Dhondt, *Balance of Power and Norm Hierarchy. Franco-British Diplomacy after the Peace of Utrecht* (Leiden/Boston 2015) 383-390.

⁶ Van Gelder, *Regime Change*, 32.

⁷ Degryse & Parmentier, 'Agiotage en verkoop', 117-121.

⁸ Parmentier, *De Holle Compagnie: Smokkel en legale handel onder Zuidnederlandse vlag in Bengalen, ca. 1720-1744* (Hilversum 1992) 11-17.

fortificaties in de Zuidelijke Nederlanden.⁹ Erg blij zal Karel VI daarmee niet zijn geweest.¹⁰ De Zuidelijke Nederlanden waren door de vele oorlogen immers economisch verarmd en waren dus meer een last dan een lust. De economische levensader, zijnde de handel met Spanje, werd door de Vrede van Utrecht ook nog eens grotendeels afgesneden, omdat de Spanjaarden nu een bondgenoot waren van de Fransen.

{ Afbeelding 1 }

Karel VI deed ondanks zijn aanvankelijke ontevredenheid met de ontstane situatie een poging om de economie van de Zuidelijke Nederlanden uit het slop te trekken. Hij stelde Eugène de Savoie aan als landvoogd, die op zijn beurt vanwege militaire verplichtingen in het oosten van Europa Markies de Prié aanstelde als zijn vertegenwoordiger in Brussel (zie hieronder).¹¹ Vanuit Wenen stelde de Hoge Raad voor de Nederlanden, die toezicht hield op het bestuur in Brussel, geld ter beschikking om de economie te stimuleren. Zo werd er flink geïnvesteerd in de (maritieme) infrastructuur. Karel VI stoelde zijn economische beleid voor de Zuidelijke Nederlanden op twee pijlers: de herleving van de lakenindustrie in kleine dorpen en steden, en de hervatting van de ooit zo succesvolle handel vanuit de Vlaamse en Brabantse havensteden zoals Gent, Brugge en Antwerpen. Karel VI probeerde dan ook middels belastingvoordelen in havensteden, zoals Oostende, investeerders te lokken om de handel met onder andere Italië te stimuleren. Karel VI bezat namelijk ook delen van hedendaags Italië, zoals de havenstad Fiume.

Oostende

Oostende werd in 1714, na het beëindigen van de Spaanse Successieoorlog, al snel overspoeld met kooplieden die hun kans schoon zagen om te profiteren van de machtswisseling in de Zuidelijke Nederlanden.¹² De Ierse koopman Thomas Ray was één van de meest prominente handelaren die zich in de havenstad vestigde, die door haar natuurlijke ligging een perfecte uitvalsbasis bleek voor de handel naar het Oosten.¹³ Zowel buitenlandse als Zuid-Nederlandse investeerders zagen hun kans schoon om hiervan te profiteren. Na jaren waarbij de handel grotendeels op Spanje gericht was, opende de soevereiniteitsoverdracht kansen om nieuwe handelsroutes te openen. Hoewel de Gouden Eeuw van Antwerpen al meer dan anderhalve eeuw voorbij was, bleef het een stad met veel kapitaalcrachtige investeerders.¹⁴ Datzelfde gold voor Gent en in mindere mate voor Brugge. Met kapitaalondersteuning vanuit Antwerpen en Gent werden dan ook vanaf 1715 schepen uitgerust vanuit Oostende, waaronder de Antwerpse kooplieden Jacomo en Arnolfo de Prêt

⁹ Van Gelder, *Regime Change*, 194.

¹⁰ Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815* (Cambridge/New York 1994) 93 & 104.

¹¹ Ibidem.

¹² Parmentier, *Oostende & Co: het verhaal van de Zuid-Nederlandse Oost-Indiëvaart, 1715-1735* (Gent/Amsterdam 2002) 15-17.

¹³ Michael W. Serruys, 'Oostende en de Generale Indische Compagnie: De opbloei en neergang van een koloniale handelshaven', *Tijdschrift voor Zeegechiedenis*, 24:1 (2005) 42-59.

¹⁴ Degryse, *De Antwerpse Fortuinen: Kapitaalsaccumulatie, -investering en -rendement te Antwerpen in de 18^e eeuw* (Antwerpen 2005); Leo Michielsen, 'Het kapitalisme te Antwerpen in de XVIIe en XVIIIe eeuw', *Nederlandse Historiebladen*, 2:3 (1939) 243-262.

en de Gentenaar Jacobus Maelcamp.¹⁵ Hoewel er ook vaarten werden georganiseerd naar onder andere Bengalen en de kust van Guinee, wisten de Oostendse handelaren vooral in de Chinese theehandel snel een aanzienlijk marktaandeel te veroveren, met hoge winsten als gevolg (zie tabel 1). Een belangrijke innovatie hierin was de import van zogenaamde boeythee, die van lagere kwaliteit was dan de gebruikelijke thee, maar ook vele malen goedkoper.¹⁶ Daardoor werd niet alleen meer thee verscheept, maar ook een nieuwe groep consumenten aangesproken. In de theehandel waren vooral de Zuid-Nederlandse kooplieden actief, terwijl de schepen naar Bengalen voornamelijk door buitenlandse investeerders werden uitgerust.¹⁷

{Tabel 1}

Reeds in 1714 had Thomas Ray toestemming gekregen om een vloot uit te rusten om naar Mokka in het Arabisch schiereiland te varen, al maakte hij daar op dat moment nog geen gebruik van.¹⁸ Ray had eerder bij de Engelse East India Company (EIC) gewerkt, maar was door zijn steun voor de katholieke zaak rond 1700 uit Groot-Brittannië verbannen. Dat belette hem echter niet om zijn contacten binnen de EIC, wanneer nodig, aan te halen. Ray rustte enkele privévaarten uit met hulp van binnen- en buitenlandse investeerders, waarbij ook zijn contacten binnen de Oostendse Admiraliteit en de Brusselse ambtenarij goed van pas kwamen om vergunningen te krijgen.¹⁹ Zijn contacten in de EIC hielpen de investeerders bij het vinden van kapiteins en bemanningen. Veel supercargo's (de op het schip aanwezige koopman, belast met het verkopen van de lading) en kapiteins in de Oostendse vaart zouden Engels, Schots of Iers zijn.²⁰

4

Het aanvankelijke succes van de Oostendse privévaart bleef natuurlijk niet onopgemerkt in de Republiek, Groot-Brittannië en Frankrijk, zeker aangezien veel van het personeel op de Oostendse schepen afkomstig was uit deze landen. Vooral vanuit de gevestigde handelscompagnieën was de tegenstand groot. De Noord-Nederlanders beriepen zich hierbij op afspraken uit de Vrede van Münster (1648), omdat daar in afgesproken was dat de Zuidelijke Nederlanden, als deel van het Spaanse rijk, geen handel mochten drijven met Indië. De machtsoverdracht naar de Oostenrijkse Habsburgers zorgde er echter voor dat de Zuid-Nederlandse handelaren zich niet meer aan deze clausule gebonden voelden.²¹ Zowel Enthoven als Hertz hebben echter aangetoond dat zowel het Engelse Parlement als de Staten-Generaal zich uiteindelijk tegen militair ingrijpen keerden tussen 1715 en 1721. De *balance of power* en de rol van de Zuidelijke Nederlanden als bufferzone werd belangrijker geacht

¹⁵ Parmentier, 'De Specerijhandel van de Oostendse Oost-Indiëvaarders (1714-1735)', in: Albert Deman, ed., 'Specerijkelijk'. *De Specerijenroutes* (Brussel 1992) 124-138; Idem, 'The Private East India Ventures from Ostend: The Maritime and Commercial Aspects, 1715-1722', *International Journal of Maritime History*, 5:2 (1993) 75-102.

¹⁶ Nierstrasz, 'The Popularisation of Tea', 265-268.

¹⁷ Degryse & Parmentier, 'Agiotage en verkoop', 117-121; Parmentier, *De Holle Compagnie*, 11-17.

¹⁸ Parmentier, 'The Irish Connection: The Irish Merchant Community in Ostend and Bruges during the late Seventeenth and Eighteenth Centuries', *Eighteenth-Century Ireland*, 20 (2005) 31-54.

¹⁹ Degryse & Parmentier, 'Agiotage en verkoop', 117.

²⁰ Ibidem, 'Maritime Aspects of the Ostend Trade to Mocha, India and China (1715-1732)', in: Jaap R. De Bruijn, & Femme S. Gaastra, eds., *Ships, Sailors and Spices. East India Companies and Their Shipping in the 16th, 17th and 18th Centuries* (Amsterdam 1993) 139-176.

²¹ Dhondt, 'Delenda est haec Carthago: The Ostend Company as a Problem of European Great Power Politics (1722-1727)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 93, 2 (2015) 397-437.

dan de belangen van de handelscompagnieën.²² In Europa waren de Engelse en Nederlandse handelscompagnieën ondergeschikt aan de parlementen, maar daarbuiten traden zij wel degelijk hard op tegen de Oostendse schepen. Zo werden in 1717 twee Oostendse schepen gekaapt en vernietigd voor de Guineekust door de West-Indische Compagnie (WIC) en de Royal Africa Company (RAC).²³ Na de kaping van het WIC-schip *Comman* in 1719 door Oostendenaren, probeerden de bewindhebbers van de WIC de Staten-Generaal over te halen tot militaire interventie, zonder enig succes.²⁴ Door het uitblijven van militaire maatregelen vanuit Engeland en de Republiek kon de handel vanuit Oostende worden voortgezet en uitgebouwd na 1715.

Belanghebbenden in de vroege vaart vanuit Oostende

Men kan drie groepen van belanghebbenden in de Oostendse privévaart onderscheiden. Er was de groep Zuid-Nederlandse handelaren die ervaring had met de handel op Spanje, en zich vanaf het begin voornamelijk richtte op de lucratieve theehandel met China. Daarnaast was er de groep buitenlandse investeerders, die zich voornamelijk richtten op de slavenhandel in West-Afrika en de textielhandel in Bengalen. Tenslotte waren er de verschillende politieke belanghebbenden, die door Jelten Baguet zijn opgedeeld in drie ‘institutionele niveaus’: het lokale bestuur in Oostende en Antwerpen, de Weense afgevaardigden in Brussel, en het bestuur in Wenen zelf, waar de Hoge Raad voor de Nederlanden zetelde.²⁵ Om te begrijpen waarom de GIC uiteindelijk opgericht werd, is het belangrijk de belangen van deze groepen uiteen te zetten.

In de jaren 1715-1717 investeerden handelaren als de reeds eerder genoemde broers De Prêt en Maelcamp hoge bedragen in de vaart op China, met hoge winsten als gevolg. Dit kon uiteraard niet onopgemerkt blijven. Veel rijke Antwerpenaren, waaronder de nazaten van de drukker Moretus en de koopman Louis de Coninck, zagen in de theehandel een mogelijkheid om hun kapitaal te investeren, en redden daarom in 1717 enkele schepen uit naar China met steun van Thomas Ray (zie tabel 2).²⁶ De hoge winsten, zakten in de jaren 1718-1719 als een pudding in elkaar door de overvloed van thee die de Oostendse markt bereikte.²⁷ Ray was door zijn connecties met het Oostendse stadsbestuur en Markies de Prié, de afgevaardigde van de Oostenrijkse landvoogd Eugène de Savoie (die zich ondanks zijn positie als landvoogd voornamelijk in Wenen ophield) in staat bijna ongelimiteerde octrooien te krijgen om schepen richting China uit te rusten. De rol van Prié was voor een groot deel debet aan de dalende winsten. Hij had van de Oostenrijkse bewindhebbers vrij spel gekregen om de Zuidelijke Nederlanden te besturen naar eigen inzicht en wist binnen afzienbare tijd een klein privé-imperium op te bouwen. Onder zijn verantwoordelijkheden viel onder andere de

²² Gerald B. Hertz, ‘England and the Ostend Company’, *The English Historical Review*, 22:86 (1907) 255-279; Victor Enthoven, ‘Dan maar oorlog! De reactie van de Republiek op de Oostendse Compagnie, 1715-1732’, in: Parmentier, ed., *Noord-Zuid in Oost-Indisch Perspectief* (Antwerp/Vlissingen 2002) 131-148.

²³ Parmentier, ‘The Ostend Guinea Trade, 1718-1720’, *International Journal of Maritime History*, 2:1 (1990) 175-206.

²⁴ Enthoven, ‘Dan maar oorlog!’, 136-143.

²⁵ Jelten Baguet, ‘Politics and Commerce: a close marriage? The case of the Ostend Company (1722-1731)’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 12:3 (2015) 51-75, aldaar 53.

²⁶ Degryse & Parmentier, ‘Agiotage en verkoop’, 117-118; Degryse, *De Antwerpse Fortuinen*, 53-65 & 293-297.

²⁷ Degryse, ‘De Oostendse Chinahandel’, 306-107.

uitgifte van vergunningen voor de commerciële vaart. Prié bleek gevoelig voor steekpenningen en daardoor steeg het aantal vergunningen enorm, met dalende winsten als gevolg.²⁸

{Tabel 2}

Voor de buitenlandse investeerders, die zich grotendeels afzijdig hielden van de theehandel en zich richtten op de handel in Bengalen en aan de Guineekust (zie volgende paragraaf), was de oprichting van een Compagnie het hoofddoel. Een belangrijke reden hiervoor was het feit dat de Bengaalse *nawab* (vorst) weigerde handelsvergunningen te verstrekken aan privéhandelaren, waardoor de noodzaak voor een geöctrooieerde Compagnie bittere noodzaak was voor de buitenlandse investeerders. In eerste instantie vonden de buitenlandse handelaren echter geen gehoor in Wenen. Karel VI en de bestuurders in de Hoge Raad wilden immers Engeland en de Republiek niet voor het hoofd stoten. Bovendien waren de Zuid-Nederlandse handelaren tegen de oprichting van een Compagnie, omdat dit voor hen alleen maar extra administratief werk zou opleveren.

Als voorbeeld van de belangen van buitenlandse handelaren kan bijvoorbeeld de Franse investeerder Antoine Crozat dienen, die eigenaar was van Frans Louisiana tussen 1713 en 1717. Na de dood van zijn beschermheer Louis XIV zag Crozat zich genoodzaakt een deel van zijn rijkdom weg te sluisen uit Frankrijk, omdat hij een Hugenoot was. Bovendien had Crozat slaven nodig om op zijn plantages te werken in Amerika, waarbij de Oostendse handel waarschijnlijk een goedkopere manier was om aan slaven te komen dan via de monopolistische Franse Compagnie des Indes Orientales (CIO). Een andere Franse handelaar, Godefroy de Merveiller, was voor zijn komst naar Oostende actief geweest in de Compagnie van St. Malo, die participeerde in de West-Afrikaanse slavenhandel.²⁹ Merveiller pleitte bij de landvoogd Savoie, in maar liefst 57 brieven, voor de oprichting van een Compagnie die geöctrooieerd moest worden voor de westkust van Afrika, Madagascar en Azië.³⁰ Op die manier hoopte hij, net als Crozat, te kunnen participeren in de Franse slavenhandel buiten de CIO om.

{Afbeelding 2}

Voor het Weense bestuur waren twee ogenschijnlijk tegenstrijdige idealen van belang. Ten eerste wilde men de economie van de Zuidelijke Nederlanden uit het slop te halen door middel van commerciële betrekkingen, ook al zou dit worden gezien door andere Europese mogendheden als strijdig met de afspraken in het Verdrag van Munster (1648). Anderzijds wilde Karel VI zich verzekeren van de steun van de Engelsen en de Nederlanders in het Europese politieke schaakspel. Deze belangen botsten echter vanzelfsprekend. Karel VI en Savoie ondernamen echter geen actie tegen de handel in Oostende, die uiteraard ook belastinginkomsten betekende en bovendien de economie stimuleerde. Zolang de Engelsen en Nederlanders geen actie ondernamen, was de redenering, was er geen reden om de privévaart te verbieden.³¹ Bovendien was veel van het dagelijkse bestuur in de Zuidelijke Nederlanden

²⁸ Ibidem.

²⁹ Degryse & Parmentier, 'Agiotage en verkoop', 120.

³⁰ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Oesterreichisches Staatsarchiv te Wenen (AT-OestA-HHStA), België DD C - Indices, Protokolle, Verzeichnisse, Inventare, Fz. 32-37.

³¹ AT-OestA-HHStA, Diplomatie und Aussenpolitik vor 1848 - Grosse Korrespondenz (1517-1911), Eugène de Savoie, Fz. 83b-19; 93b-1 (Karl VI).

in handen van Prié in Brussel, die afwijzend stond tegenover een Compagnie vanwege zijn privébelang bij het uitdelen van vergunningen voor de handel op China. Het Habsburgse bestuur had, in beginsel, dan ook geen enkele reden om een Compagnie te octrooieren, al pogde het de economie te stimuleren door de Oostendse handel oogluikend toe te staan.

De weg naar de Compagnie

In de hierboven geschetste omstandigheden namen Zuid-Nederlandse investeerders het voortouw om de concurrentie terug te dringen na 1717. Vooral de eerder genoemden Maelcamp en Giacomo de Prêt, later de twee belangrijkste directeuren van de Oostendse Compagnie, maakten zich bij Prié en Savoie hard voor concurrentiebeperking. Hun lobby had als doel om de concurrentie van nieuw toegetreden investeerders uit te schakelen.³² De buitenlandse handelaren hadden, zoals hierboven geschetst, andere doelen, zoals de participatie in de slavenhandel en de daaraan gerelateerde textielhandel in Bengalen. De textielhandel was van belang voor hen, omdat in het Afrikaans-Indiase handelscircuit textiel een belangrijk betaalmiddel was om slaven mee te kopen.³³ In Bengalen werden vroege pogingen om handel te drijven echter in de kiem gesmoord, deels door Engelse en Nederlandse blokkades van de Oostendse schepen, en deels door het feit dat de *nawab* weigerde om toestemming te verlenen aan privéhandelaren om in Bengalen te handelen. Karel VI en Savoie zagen daarnaast weinig in het dure onderhoud van een factorij in Bengalen, waardoor financiële en militaire steun lange tijd uit bleef.³⁴

Ondanks de ogenschijnlijk tegengestelde belangen van de Zuid-Nederlandse handelaren (concurrentiebeperking in de Chinahandel) en de buitenlandse handelaren (een Compagnie om in Bengalen en West-Afrika te kunnen handelen), vormde de toenemende concurrentie in de theehandel aanleiding voor een monsterverbond tussen plaatselijke handelaren en de buitenlandse kooplieden. Op die manier dachten ze enkele andere binnenlandse syndicaten uit de weg te kunnen ruimen. De Prêt ijverde al langere tijd voor concurrentiebeperking op de Oostendse markt, maar vanaf 1718 bemoeide ook Maelcamp zich met de lobby. Klaarblijkelijk had Maelcamp het vertrouwen van Savoie, want ook Savoie begon nu te ijveren bij Karel VI en de Hoge Raad voor de oprichting van een Compagnie.³⁵

Hoewel Prié formeel tot in 1724 de touwtjes in handen zou houden in de Zuidelijke Nederlanden, won Patrice MacNeny, het Ierse hoofd van de Secretarie van Oorlog en Staat aan invloed in het Brusselse bestuur tussen 1718 en 1721, aangemoedigd door zowel Karel VI als Savoie.³⁶ Zowel de tendens van Prié om de Zuidelijke Nederlanden te besturen als privédoel als klachten van de handelaren in Antwerpen en Oostende maakten dat Karel VI en Savoie zich vanaf 1719 meer begonnen te bemoeien met het bestuur van de Zuidelijke Nederlanden.³⁷ Neny bewees zich in de pamflettenstrijd met Engeland en de Republiek door scherpe juridische traktaten te publiceren, die het recht op handel met Azië vanuit Oostende bevestigden. Savoie moedigde hem aan zich dan ook actiever met het politieke en

³² Stadsarchief Antwerpen (BE-SAA), Generale Indische of Oostendse Compagnie, nr. 5579.

³³ Luis Felipe De Alencastro, 'The economic network of Portugal's Atlantic world', in: Francisco Bethencourt & Diogo Ramada Curto, eds., *Portuguese Oceanic Expansion, 1400-1800* (Cambridge 2007), 109-137.

³⁴ Parmentier, *De Holle Compagnie*, 9-17.

³⁵ Ibidem, 34-35; Idem, Grosse Korrespondenz, 98a-7 (Maelcamp).

³⁶ Van Gelder, *Regime Change*, 268.

³⁷ AT-OestA-HHStA, Grosse Korrespondenz, 101a-13 (Neny); Algemeen Rijksarchief te Brussel (BE-ARB), Departement van de Hof- en Staatskanselarij, 38; BE-SAA, GIC, 5579.

economische beleid bezig te houden.³⁸ Neny liet inderdaad snel zijn sporen na. Door zijn veelvuldige correspondentie met Savoie was hij in staat Prié te omzeilen en de handelaren in Oostende de benodigde steun te geven die zij nodig hadden om effectief handel te kunnen drijven.³⁹ Ook de gouverneur van Oostende, Markies del Campo, ontwikkelde zich tot steunpilaar van de lobby. Daarmee schaarde ook het eerste institutionele niveau zich daarmee ook achter de wens voor een Compagnie.

Vanuit de groep Zuid-Nederlandse handelaren, onder leiding van de latere directeuren De Prêt en Proli werd de druk vanaf 1718 opgevoerd om betere bescherming te bieden aan de handelaren, en Prié zijn taken als vertegenwoordiger van de Oostenrijkse Kroon te ontnemen.⁴⁰ Uit de documentatie in Wenen en Antwerpen blijkt vooral de vooraanstaande rol van zowel Maelcamp als Neny. Echter, pas toen Maelcamp startte om zich in te zetten voor een Compagnie, draaide de wind in Wenen. Een niet te onderschatten factor was het feit dat de Antwerpse bankiers ook een vorm van *leverage* hadden over Karel VI. Onder andere de directeuren Proli en De Prêt bezaten Oostenrijkse staasobligaties, evenals (naar alle waarschijnlijkheid) de Fransman Crozat.⁴¹ Deze rol als bankier van de Oostenrijkse Kroon gaf hen een overwicht in de onderhandelingen over de Compagnie. Als zij zich immers terug zouden trekken als bankiers van Karel VI, zou bijna direct een financiële crisis in Wenen ontstaan.⁴²

Het jaar 1719 kan aangewezen worden als het kantelpunt in de onderhandelingen over de GIC: uit correspondentie tussen Savoie, Maelcamp, De Prêt en Neny kunnen we opmaken dat bijna alle partijen zich hard wilden maken voor een Compagnie,⁴³ zeker nadat volksoproeren in Brussel en andere Zuid-Nederlandse steden in 1718 duidelijk hadden gemaakt dat het Habsburgse bewind wel een succes kon gebruiken om haar autoriteit te vergroten. Gekoppeld aan de definitieve inhuuldiging van Karel VI als keizer in de Zuidelijke Nederlanden, kon de oprichting van een Compagnie in de ogen van het Weense bestuur zorgen voor een versterking van haar autoriteit.⁴⁴ Alleen Prié bleef zich verzetten tegen een Compagnie, maar doordat de factie onder leiding van Neny na 1719 de overhand kreeg in Brussel, werden zijn adviezen in de wind geslagen.⁴⁵

De octrooiëring van de GIC

De GIC kreeg uiteindelijk in 1721 het octrooi toegekend door Karel VI. De inschrijving op de aandelen, die zes maanden open zou blijven, werd al na enkele uren gesloten vanwege overtekening. Onder de intekenaren waren vele Weense en Zuid-Nederlandse bestuurders.⁴⁶ Sommige auteurs hebben echter al gewezen op de mogelijkheid dat buitenlandse

³⁸ AT-OestA-HHStA, Grosse Korrespondenz, 101a-13 (Neny). Zie voor de pamflettenstrijd: Dhondt, ‘*Delenda est haec Carthago*’, 397-437.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ BE-SAA, GIC, 5594.

⁴¹ Michielsens, ‘Het kapitalisme in Antwerpen’, 261.

⁴² Degryse, *De Antwerpse Fortuinen*, 69.

⁴³ AT-OestA-HHStA, Belgien 34-37; Idem, Grosse Korrespondenz, Eugene de Savoie Fz. 83b-19.

⁴⁴ Van Gelder, ‘The Investiture of Emperor Charles VI in Brabant and Flanders: a test case for the authority of the new Austrian government’, *European Review of History*, 18:4 (2011) 443-463.

⁴⁵ AT-OestA-HHStA, Alte Kabinettsakten 36.

⁴⁶ Baguet, ‘Politics and Commerce’, 61-62.

investeerders stromannen gebruikten om aandelen te kopen.⁴⁷ Het aandeelhoudersregister werd immers openbaar gemaakt, wat voor de buitenlanders in eigen land problemen op kon leveren. Savoie belegde ook in de Compagnie, al gaf hij aan niet genoeg geld te hebben om veel aandelen te kunnen kopen. Op dat moment was Savoie echter de rijkste man van Europa, misschien alleen beconcurrereerd door de eerder genoemde Crozat.⁴⁸ In Wenen had de Hoge Raad zich enige tijd verzet tegen de oprichting van de Compagnie, met Prié als vooruitgeschoven pion in Brussel. De factie onder leiding van Savoie en Neny trok daarbij aan het langste eind door de oprichting van de GIC, maar lang kon Savoie daar in ieder geval niet van genieten. Prié had de steun van de Zuid-Nederlandse elite immers verloren, en werd in 1724 gedwongen af te treden. Savoie zag zich in de nasleep hiervan ook gedwongen om af te treden, omdat hij verantwoordelijk was geweest voor het aanstellen van Prié.⁴⁹

{ Afbeelding 3 }

De zeven directeuren van de GIC waren afkomstig uit de verschillende groepen investeerders die elkaar dwars hadden gezeten in de periode 1717-1721, maar nu tot elkaar veroordeeld waren. Alle buitenlandse handelaren waren buiten het dagelijks bestuur van de Compagnie gehouden, zelfs Paulo Jacomo Cloots, een uit de Republiek afkomstige, schatrijke investeerder, die bovendien in de familie De Prêt getrouwd was.⁵⁰ De directeuren werden gekozen om een afspiegeling te vormen van de gemeenschap van kooplieden in de Zuidelijke Nederlanden. Drie directeuren waren afkomstig uit Antwerpen, drie uit Gent en één uit Oostende.⁵¹ Op die manier was de continuïteit van de Compagnie gewaarborgd, omdat de belangen van de verschillende steden in evenwicht waren.⁵² Voor Karel VI was het verstrekken van het octrooi ook een manier om de gebrekkige autoriteit van de Oostenrijkers in de Zuidelijke Nederlanden te vergroten. Savoie was er in geslaagd ook Brussel zich achter de Compagnie te laten scharen, waardoor de GIC zich tot een gezamenlijk project van de politieke en commerciële elite kon ontwikkelen.⁵³

De buitenlandse investeerders werden dus buiten het bestuur van de GIC gelaten, maar men kreeg wel wat men al zolang gewenst had: een Compagnie met bijbehorende bescherming van de Keizer. Inderdaad schreven Savoie en Karel VI snel na het besluit over de oprichting van de Compagnie brieven naar de *nawab* om hem te overtuigen een handelslicentie toe te kennen aan de GIC. In 1724 werd de eerste factorij in Banquibazaar opgezet, om vanuit daar net als de grote handelscompagnieën een uitvalsbasis te hebben om te handelen in Bengalen.⁵⁴ Hoewel er in Bengalen, in vergelijking met de Chinahandel, geen hoge winsten werden behaald, was de Bengalenhandel van cruciaal belang om de buitenlandse handelaren

⁴⁷ Degryse & Parmentier, 'Agiotage en verkoop', 120-121.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Van Gelder, 'The Investiture', 451-454.

⁵⁰ Michielsen, 'Het kapitalisme in Antwerpen', 61; Degryse & Parmentier, 'Agiotage en verkoop', 119-120.

⁵¹ Jacomo de Prêt, Pietro Proli en Louis de Coninck waren afkomstig uit Antwerpen; Maelcamp, Jacques Baut en Paulo de Kimpe uit Gent; en Ray vanuit Oostende. Zie Degryse & Parmentier, 'Agiotage en verkoop', 120.

⁵² Baguet, 'Politics and Commerce', 62-66.

⁵³ Ibidem, 66-67.

⁵⁴ Floris Prims, *De stichting van Banquibazar, onze eerste kolonie (1724-1727)* (Antwerpen 1930).

tevreden te houden en te profiteren van hun maritime kennis.⁵⁵ Met het Bengaalse textiel als ruilmiddel konden deze handelaren zich immers weer mengen in de Afrikaanse slavenhandel.

{ Afbeelding 4 }

Eén van de redenen waarom de onderhandelingen over het octrooi uiteindelijk zo lang duurde, was het feit dat de verschillende belangen uitonderhandeld dienden te worden. De buitenlandse handelaren hadden graag een octrooi gezien waarin zij in Bengalen een eigen factorij op konden starten, maar voor de Zuid-Nederlandse handelaren was dit onbespreekbaar. De opstartkosten om deel te nemen aan de Bengaalse handel waren hoog en zou dus de winstmarges van de Chinahandel in gevaar brengen. De latere directeuren van de GIC vonden hierbij het Weense bestuur aan hun kant, dat niet bereid was geld uit te geven aan de uitbreiding van de factorij in Bengalen.⁵⁶ De kleine, goedkope organisatie van de GIC was uiteindelijk één van de doorslaggevende factoren in het succes van de Compagnie, omdat het anders dan de VOC en EIC geen bestuurlijke taken had in Azië, en zich daardoor grotendeels op de handel in China kon richten. De GIC was dus bewust geen “Compagnie-Staat”, maar een *lean organization* als antwoord op de logge organisaties die de gevestigde handelscompagnieën kenmerkte.

Besluit

Ondanks aanhoudende protesten van de grote Europese mogendheden kon de GIC gedurende een periode van vijf jaar haar lucratieve handel in China voortzetten, vooral door interne verdeeldheid in de Republiek en Engeland. Terwijl de bewindhebbers van de compagnieën militair ingrijpen voorstonden, stonden de Staten-Generaal en het Engelse Parlement een diplomatieke oplossing voor om zo niet de Europese *balance of power* in gevaar te brengen, die in de Vrede van Utrecht was vastgelegd. In 1725 beging Karel VI echter een strategische fout, door zich te verzoenen met Spanje middels het Verdrag van Wenen, waarin was opgenomen dat de GIC het recht kreeg op handel in Spaanse koloniale waren, een lucratieve prijs.⁵⁷ Ook erkende Spanje de zogenaamde Pragmatieke Sanctie van 1713, waarin Karel VI zijn dochter Maria Theresa aanwees als opvolger van het Oostenrijkse rijk. Als reactie op dit bondgenootschap verbonden de Engelsen en Nederlanders zich in 1725 met aartsvijand Frankrijk (en Pruisen) in de Alliantie van Hannover.

Karel VI wist dat deze Sanctie zonder erkenning van de grote Europese mogendheden geen waarde zou hebben, en hoopte door de erkenning van Spanje de andere mogendheden te dwingen ook tot erkenning over te gaan. Voor de Engelsen en Nederlanders was dit echter de mogelijkheid om de opheffing van de GIC ter tafel te brengen, in ruil voor erkenning van de Pragmatieke Sanctie. De Alliantie van Hannover kreeg het voor elkaar om het octrooi voor zeven jaar op te schorten in het Verdrag van Parijs (1727). In het Verdrag van Wenen (1732)

⁵⁵ Ronald Baetens, ‘Investing en rendement bij de Generale Indische Compagnie: de handel op Bengalen vergeleken met de Chinahandel’, Jo Craeybeckx, ed., *Album aangeboden aan Charles Verlinden* (Gent 1975) 17-42.

⁵⁶ AT-OestA-HHStA, Diplomatie und Aussenpolitik vor 1848 – Staatenabteilungen – Ostindische Kompanien – Ostindische Kompanie Ostende I.

⁵⁷ Dhondt, *Balance of Power*, 390-396.

werd het octrooi van de GIC definitief ingetrokken, al ondernamen de betrokkenen bij de GIC tussen 1728 en 1739 nog meerdere privévaarten via Cádiz, Danzig en Hamburg.⁵⁸

Op een hoog niveau was de oprichting van de GIC dus omgeven door diplomatieke, politieke en juridische moeilijkheden. Op een menselijk niveau liepen er bovendien nog meerdere breuklijnen, zoals de tegenstelling tussen Zuid-Nederlandse en buitenlandse handelaren, en rivaliteiten in de Habsburgse regering zelf. Toch zag de GIC het licht toen Karel VI in 1721 het decreet tekende ter oprichting hiervan, tot onzetting van de Engelsen, Nederlanders en, in mindere mate, de Fransen. Om de buitenlandse handelaren tevreden te stellen, kregen zij het monopolie op de textielhandel in Bengalen, al werden zij buiten het dagelijks bestuur van de Compagnie gelaten.

De Zuid-Nederlandse handelaren waren door de oprichting van de GIC in staat om de interne concurrentie uit te schakelen. Door de oprichting van de GIC verkregen de eerste investeerders, waaronder Jacobus Maelcamp en Jacomo de Prêt, weer controle over de Chinahandel vanuit Oostende. In dat opzicht kan de reden voor oprichting van de GIC vergeleken worden met die van de VOC, namelijk om de binnenlandse concurrentie te elimineren en de winstgevendheid van de Oost-Indiëhandel te beschermen. Naast deze vergelijking dient ook meteen op enkele verschillen te worden gewezen: het octrooi van de GIC verbood expliciet het opzetten van factorijen of het beheersen van territorium in Azië, terwijl de VOC al snel tekenen vertoonde van wat verschillende historici een “Compagnie-Staat” hebben genoemd.⁵⁹ De organisatie van de GIC was zo ingericht dat een *lean organization* snel kon reageren op ontwikkelingen op de Europese markt, wat voornamelijk het geval was in de theehandel, de handel waarin de GIC het meest succesvol was en de meeste invloed had. De VOC had de theehandel in Kanton opgegeven in het begin van de achttiende eeuw, maar hernam de handel in 1729 naar aanleiding van het succes van de GIC.⁶⁰

Al werd het octrooi van de GIC in 1727 dus opgeschort en in 1732 definitief ingetrokken door Karel VI, de invoer van de goedkope thee uit China zou gedurende de gehele achttiende eeuw nog een winstgevende *business* blijken te zijn. Zowel Nierstrasz als MacKillop hebben, mijns inziens, daarom terecht gewezen op het feit dat de GIC zowel een aanpassing was op de bestaande handelscompagnieën als een uitdager van deze zelfde handelscompagnieën. Zij koos namelijk bewust een andere structuur om handel te drijven in China en Bengalen.⁶¹ Door middel van deze bijdrage heb ik laten zien op welke wijze de Oostendse handel zowel een aanpassing als een antwoord was op de Engelse, Nederlandse en Franse compagnieën die de wereldhandel beheersten in de eerste helft van de achttiende eeuw. De analyse van de belangen en strategieën van de verschillende *stakeholders* gedurende de periode van privévaart vanuit Oostende, een tot nu toe onderbelicht aspect in de historiografie van de GIC, heeft aangetoond dat de GIC niet moet worden gezien als een ‘normale’ Compagnie moet worden gezien, maar als een *lean organization* die zich bewust zo organiseerde om de stevige maar logge concurrentie van de Nederlandse, Engelse en Franse compagnieën het

⁵⁸ Parmentier, *De Holle Compagnie*, 58-63 & 71-78; BE-SAA, GIC, 5555; BE-ARB, Departement van de Hof- en Staatskanselarij, 463.

⁵⁹ Stern, *The Company-State*; Wetsteijn, ‘The VOC as a Company-State’, 13-34.

⁶⁰ Degryse, ‘De Oostendse Compagnie als horzel voor de Nederlandse handel (1722-1731) *Tijdschrift voor Zeegechiedenis*, 3:2 (1984), 87-97.

⁶¹ Nierstrasz, ‘The Popularisation of Tea’, 266-269; MacKillop, ‘Accessing Empire’, 15-19.

hoofd te bieden. Ondanks de korte levensduur van de GIC, was zowel de organisatie van de Compagnie als de organisatie van haar handel een erfenis die zich gedurende de rest van de achttiende eeuw liet voelen, onder andere in de Scandinavische handelscompagnieën die na 1730 ontstonden in Zweden en Denemarken en in de Europese theehandel.